

DOI 10.51582/interconf.19-20.08.2022.021

Ямпольська Лариса Миколаївна

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди, Україна

**ЄВРОПЕЙСЬКА ІНТЕГРАЦІЯ У СПЕКТРІ КОНЦЕПТУАЛЬНО-
МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ
XX – ПОЧАТКУ XXI СТ.**

***Анотація.** Досліджено теорії та концептуальні моделі європейської інтеграції у зарубіжній історіографії другої половини XX – початку XXI ст. Проаналізовано концепції федералізму, функціоналізму, інституціоналізму та міждержавного підходу, а також явище «інтеграція» в інтерпретації фундаторів цих шкіл. Зроблено висновки про значення концептуально-методологічних підходів для пояснення характеру інтеграційних процесів на Європейському континенті.*

***Ключові слова:** європейська інтеграція, концептуально-методологічний підхід, інтеграційні теорії, федералізм, функціоналізм, інституціоналізм, міждержавний підхід.*

Аналіз сучасного перебігу європейських інтеграційних процесів неможливий без урахування історії розвитку ідеї об'єднаної Європи та основних концептуально-методологічних підходів, які були започатковані та розвивалися впродовж кількох сторіч європейської історії. Тому вивчення різних форм існування «європейської ідеї» має важливе значення для розуміння сутності сучасних теорій і концепцій створення об'єднаної Європи, а також практичних заходів щодо реалізації, починаючи з другої половини XX ст. На сучасному етапі, коли на Європейському континенті відбувається пошук стратегічних шляхів розвитку, трансформації внутрішньої структури та географічного розширення «на схід», теоретичне визначення перспектив Європейського Союзу є актуальним завданням для наукового співтовариства, політичних еліт і пересічних громадян Європи.

Вирішення вказаної проблеми започатковане в працях сучасних європейських науковців: британців Філіппа Тоді «Нарис історії Європейського Союзу» [14] і Ніколаса Мусиса «Усе про спільні політики Європейського Союзу» [10], італійця Сандро Гоці «Урядування в Об'єднаній Європі» [5] та ін., що вийшли в світ на початку ХХІ ст. і присвячені огляду спільних політик ЄС та загальній оцінці інтеграційних процесів на Європейському континенті.

Історія розвитку зарубіжних інтеграційних шкіл, зокрема федералізму та функціоналізму, з акцентом на правових аспектах, проаналізована в працях російських істориків-міжнародників Р.В. Бугрова [2], В. Вербицького [3], Н.Є. Овчаренко [11], М.В. Стрежньої, А.Д. Богатурова, А.Д. Воскресенського [12], В.Г. Шемятенкова [15]; українських науковців О.Г. Білоруса [1], І. Грицяка [4], В.В. Копійки, Т.І. Шинкаренка [6], Д.Г. Лук'яненка [8], Л.М. Ямпольської [16, 17] та ін.

Незважаючи на комплексний характер, вказані дослідження мають і певні недоліки: надання переваг окремим концепціям в історичному розвитку регіональної інтеграції, поверхневий компаративний аналіз інтеграційних студій, односторонній (суто економічний чи суто політичний) підхід до дефініції явища «інтеграція», ігнорування його залежності від духовно-ідеологічних стереотипів окремих націй.

Виходячи з цього, мета нашої статті – дослідити теорії та концептуальні моделі європейської інтеграції у зарубіжній історіографії другої половини ХХ – початку ХХІ ст. Завдання статті – проаналізувати концепції федералізму, функціоналізму, інституціоналізму та міждержавного підходу, а також явище «інтеграція» в інтерпретації фундаторів вказаних шкіл.

Сутність методології інтеграційних теорій полягає в тому, що з усієї сукупності явищ з певним ступенем обґрунтованості виділяється один чи декілька аспектів, на яких базується певна формально-логічна система – теорія. Сума теорій, здатних до конкуренції між собою, дозволяє всебічно зрозуміти предмет дослідження, оскільки Європейське економічне співтовариство (Європейський Союз) є сукупністю юридичної, політичної та

економічної систем і перебуває в процесі безперервного розвитку [15, с. 320].

Одним із аспектів методології є ідентифікація предмета дослідження. З нашої точки зору, доцільно виділити чотири основних підходи до проблеми дефініції явища «європейська інтеграція».

Перший: Європейське економічне співтовариство і Європейський Союз розглядаються як міжнародні організації, оскільки інтеграційні інститути в Європі створені національними державами, котрі відіграють провідну роль у процесі їхнього функціонування.

Другий: європейську інтеграцію можна розглядати як різновид регіонального процесу, оскільки в її основі лежить територіальна прив'язка, яка визначає особливості інтернаціоналізації виробництва, торгівлі та інвестицій [20, р. 107].

Третій: поняття європейської інтеграції визначається як найвищий рівень національних політичних систем і процесів – наднаціональне утворення.

Четвертий: євроінтеграція визнається унікальним загальносвітовим явищем, яке відчуває вплив зовнішнього світу і впливає на його еволюцію.

Ці чотири альтернативи визначають «полюси» європейських досліджень і загальних інтеграційних теорій. Серед теоретико-методологічних концепцій європейської інтеграції, які вплинули на інтерпретацію самого поняття, окремої уваги заслуговують такі як федералізм, функціоналізм, неофункціоналізм, міждержавний підхід та інституціоналізм. Дещо відокремлено стоять суто економічні інтеграційні теорії [17, с. 51].

Концепція найбільш впливового напрямку – федералізму – була реставрована після закінчення Другої світової війни в ідеї Сполучених Штатів Європи экс-прем'єр-міністром Великої Британії В. Черчиллем у вересневій промові 1946 р. у Цюріхському університеті з нагоди присвоєння звання почесного доктора наук. Нагадавши про «серію страшних націоналістичних чвар», які привели Європу до Другої світової війни, В. Черчилль закликав «відновити європейську родину» – «федеральну систему», яку можна було б назвати Сполученими Штатами Європи [21].

Теоретики федералізму, що почав формуватися у другій половині 40-х –

50-х рр. XX ст. і визначив характер перших інтеграційних угруповань у Західній Європі, – В. Гатц (Німеччина), А. де Гаспері (Італія), Ж. Монне (Франція), виходили з того, що федеративна система є ідеальною для яскравого конгломерату західноєвропейських держав, які заплуталися в тенетах «національного егоїзму» [9, с. 403]. Ідейним підґрунтям традиційної федералістської концепції став принцип, що передбачав підпорядкування національних і регіональних органів управління спільним наднаціональним структурам, за якого національні інституції повинні передати центральному уряду частину своїх повноважень, зберігаючи певну автономію.

Об'єднана Європа як кінцева мета діяльності європейських федералістів ґрунтувалася на історичній і культурній єдності народів, необхідності забезпечення миру та демократії, вирішенні економічних і політичних проблем, які перебували поза межами компетентності національної держави. У федералістській інтерпретації термін «інтеграція» мав здебільшого політичний відтінок і передбачав делегування права прийняття рішень органам управління, функціонери котрих не репрезентували інтереси країн, громадянами яких були [6, с. 16].

Спроби практичної реалізації концепції класичного федералізму в 50-х – 60-х рр. XX ст. виявили свою неспроможність. Колапс проєктів Європейського оборонного та політичного співтовариств у 1954 р., планів Фуше в 1960 і 1962 рр. довели передчасність політичної інтеграції та невідповідність частини політичної еліти держав-членів ЄЕС і більшої частини пересічних громадян до сприйняття наднаціональних структур [16, с. 97].

Проти «егоїзму держав» виступили представники іншого політично-філософського напрямку – функціоналізму, підвалини якого закладалися в 50-х рр. XX ст. Його засновник, англійський історик і політичний теоретик Девід Мітрані, вважав первинною для міжнародного співробітництва не форму співтовариства, а функції, які йому належить виконувати. Особливістю вчення Д. Мітрані було положення про те, що «транснаціональні організації, на відміну від національних держав, краще забезпечують людські потреби» [27, р. 32]. Функціоналісти зазначали, що міжнародні організації не є

самодостатніми, а швидше слугують засобами для досягнення завдань, продиктованих людськими потребами, і тому мусять бути гнучкими, тобто модифікувати свої завдання (функції) відповідно до обставин [13]. Ці ідеї були використані прихильниками трансатлантичної інтеграції та відновлення преференційної зони в межах Співдружності націй в американських і британських політичних колах у другій половині ХХ ст.

Неофункціоналізм як ідейно-політичний напрямок поглибив теорію функціоналізму в середині 50-х – 60-х рр. ХХ ст. Американський політолог Ернст Хаас у праці «Об'єднання Європи: політичні, соціальні та економічні сили 1950 – 1957 рр. » (1968 р.) обґрунтував особливості підходу, в межах якого не залишилося місця для самостійної ролі держави. Національні держави виступали як вектор діяльності різних суспільних груп за інтересами, а політика розглядалася як «ринок», де групи інтересів конкурували між собою за право внеску в механізм прийняття рішень і впливу на результат цього процесу [23, р. 47].

Основною складовою неофункціоналістських теорій стала концепція «переливання», що лежала в основі теоретично обґрунтованого «методу Монне» (економічна інтеграція повинна передувати політичному об'єднанню, принцип наднаціональності як основа інтеграційного процесу передбачав передачу частини національних повноважень на наднаціональний рівень) [9, с. 395]. Логіка «переливання» обумовлювала неминучість не тільки поширення інтеграції на нові сфери, але й її якісний розвиток – «поглиблення», тобто перехід до більш високих форм інтеграційного будівництва.

Концепція «переливання» передбачала розвиток у тих галузях, які виявлять найбільш продуктивні результати, що вплинуло на формування інтеграційної концепції «Європа за вибором», що отримала свій розвиток у межах ЄЕС у 80-х – 90-х рр. ХХ ст. [16, с. 97].

Хвиля націоналізму, що прокотилася в межах ЄЕС наприкінці 60-х рр. ХХ ст., сприяла виробленню міждержавного підходу в дослідженні європейської інтеграції. Його теоретик, американський політолог

Стенлі Хоффман, у праці «Європейські есе», що вийшла на початку 70-х рр. ХХ ст., а також у публікаціях 80-х – 90-х рр. «Європейське співтовариство і 1992 рік» [26], «Криза європейської ідентичності переглянута» [25] зробив акцент на недооцінених можливостях міждержавного співробітництва.

Визначивши державні інтереси як «конструкції» політики інтеграційних союзів, він підняв проблему збереження національного суверенітету, відстоювання основних важелів управління за національними державами. Сам інтеграційний процес мав виконувати лише контролюючу функцію. Політика урядів Великої Британії стосовно перспектив валютної, зовнішньополітичної та оборонної політики Євросоюзу певною мірою корелювалася з цим підходом [17, с. 51].

Найбільш близькою до міждержавного підходу була теорія інституціоналізму, заснованого на принципі раціонального вибору, що визначав відносну самостійність і активну політичну роль державних та загальноєвропейських інститутів, здатних приймати рішення і структурувати політичні ситуації [7].

Складові концепції інституціоналізму перекликалися з макроекономічною теорією неолібералізму. Засновники цього напрямку англійські дослідники Кеннет Армстронг і Саймон Балмер у праці «Конвергенція та Єдиний європейський ринок» (1998 р.) визначили інститути ЄС як «сукупність формальних і неформальних інституцій, втілених у них нормах і символах, а також інструментів політики та політичних процедур» [18, р. 52].

Слід зазначити, що на інтерпретацію та розвиток процесу «європейська інтеграція» значною мірою вплинули й суто економічні концепції провідних західноєвропейських вчених – Е. Гартога [24], Б. Баласси [19], В. Ренке, В. Гатца, Д. Робінсона, Дж. Вайнера [3], В. Гальштейна, Л. Тіндемманса [22], що дало змогу дослідити різні підходи науковців, політичної еліти в країнах-членах ЄЕС (ЄС) стосовно визначення особливостей участі окремих країн у європейських та інших регіональних інтеграційних угрупованнях.

Наголошуючи на поліваріантності трактування явища «інтеграція» у європейській економічній думці другої половини ХХ століття, слід зауважити,

що більшість економістів відносили його виключно до сфери міжнародних відносин (у радянській економічній науці тлумачення цього явища до середини 80-х років XX ст. було або зовсім відсутнім, або копіювало дефініції західноєвропейських і американських шкіл) [17, с. 51].

Англійський економіст Е. Гартог у праці «Європейська економічна інтеграція: реалістична концепція» (1953 р.) тлумачив термін «інтеграція» як «різновид міжнародного співробітництва, який слід відрізнити від поняття гармонізації та відносити до взаємних консультацій із важливих питань економічної політики» [24, р. 95].

Німецький дослідник В. Шнайдер пов'язав поняття економічної інтеграції з існуванням міжнародного обміну, що відбувається між незалежними в економічному відношенні країнами на світовому ринку. Для з'ясування сутності терміну автор протиставив становище абсолютної економічної ізоляції повному об'єднанню [3, с. 103].

Прихильники економічного лібералізму розглядали поняття глобалізації та регіональної інтеграції як багатоступеневий процес, який впливає на відновлення ідеалів вільного ринку. Підпорядкуванню інтеграційних процесів ринковим законам, на думку німецького економіста В. Гатца, заважали політичні фактори, оскільки інтеграція відповідала такій системі економічних відносин, за якої відсутній будь-який вплив з боку держави [3, с. 104].

Таким чином, на середину XX ст. у працях західноєвропейських економістів сформувалися дві інтеграційні концепції. Першу, що випливала з теорії економічного лібералізму А. Смита і Д. Рікардо, відстоювали уряди Великої Британії, не схильні до наднаціональної політичної інтеграції. Ця теорія полягала в обмеженому впливі наддержавних органів на встановлення єдиного економічного простору – вільної зони торгівлі. Згідно з концепцією неолібералів, «політична інтеграція конфедеративного типу потрібна лише в тій мірі, в якій може сприяти функціонуванню механізму конкуренції» [22, р. 116]. Так, на основі неоліберальних концепцій можна пояснити тривале відчуження окремих країн, зокрема Великої Британії, від євроінтеграційних процесів, обережно-прагматичний підхід британських урядів до участі в

європейському будівництві в межах ЄС і, нарешті, «брексіт», що розтягнувся у період 2016–2020 рр. [20, р. 107].

Британський теоретик економічного інституціоналізму, економіст Бела Баласса у праці «Теорія економічної інтеграції» (1961 р.) обґрунтував іншу концепцію – регіоналізму (інституціоналізму, протекціонізму) [19]. Відповідно до неї, при високому рівні продуктивних сил один лише вільний ринок не в змозі забезпечити найбільш раціональне розміщення економічного потенціалу, тому «необхідна уніфікація податкової, монетарної, соціальної, аграрної, транспортної політики, доцільним є використання спеціальних політичних інституцій для закріплення інтеграційного порядку» [22, р. 118].

Ця концепція означала обмеження державного суверенітету на користь наднаціональних органів і як наслідок – посилення політичної інтеграції. Саме за цією теорією пішов розвиток інтеграційних процесів у межах ЄЕС, що визначило особливості підходу та активність залучення до них Франції, Німеччини, Італії. Концепція економічного інституціоналізму пояснює проблему наднаціональності в ЄС і вказує на перестороги участі в ньому для країн – потенційних кандидатів на членство.

Найбільшим досягненням Б. Баласси стало створення стрункої концепції ступенів міжнародної економічної інтеграції, яких він виділяв шість (цією класифікацією до цього часу користуються більшість європейських, зокрема і українських науковців) [19, р. 140].

Перший: зона преференційної торгівлі – зона з особливим пільговим торговельним режимом, коли країни-учасниці знижують взаємні тарифи на імпортовані товари, зберігаючи однаковий рівень тарифів у торгівлі з іншими країнами (Співдружність націй).

Другий: зона вільної торгівлі, в якій діє особливий пільговий торговельний режим для країн-учасниць на основі відміни внутрішніх мит, а країни-учасники при цьому не втрачають права на самостійне визначення режиму економічних відносин з третіми країнами (ЄАВТ і НАФТА).

Третій: митний союз, який передбачає єдність митної території, однак забезпечує спільний торговельний режим щодо третіх країн (Андська група та

КАРИКОМ – Співтовариство країн Карибського басейну).

Четвертий: спільний ринок, що включає умови вільної торгівлі, митного союзу і забезпечує вільне переміщення товарів, послуг, робочої сили, капіталів між країнами-учасницями (класична модель ЄЕС).

П'ятий: економічно-валютний союз, який передбачає гармонізацію економічних заходів і проведення єдиної валютно-фінансової політики між його державами-членами (Європейський Союз на стадії еволюції).

Шостий: повний союз, що охоплює, крім вищезазначених аспектів, процеси політичної інтеграції.

На нашу думку, завдяки такому розширеному тлумаченню явища «інтеграція», інституціоналізм залишається одним із найбільш перспективних варіантів використання системних досліджень для вивчення еволюції сучасних економічних, політичних і міжнародно-правових процесів, пояснення характеру регіональних інтеграційних процесів.

Таким чином, аналіз концептуально-методологічних підходів і теорій європейської інтеграції, які склалися в другій половині ХХ – на початку ХХІ ст. і розвивалися паралельно з західноєвропейськими інтеграційними угрупованнями, дає можливість зробити наступні висновки. Дефініція терміну «європейська інтеграція» набуває статусу проблеми загальнотеоретичного рівня, з огляду на існування значної кількості напрямків дослідження інтеграційних процесів, теорій і концепцій, кожна з яких відрізняється інтерпретацією даного явища.

Європейська інтеграція як явище розглядалася фундаторами інтеграційних теорій у двох аспектах: політичному та економічному, інтерпретація яких започаткувала масштабну дискусію навколо питань про визначення статусу держави-учасника інтеграційного об'єднання та його характер.

Отже, при проведенні наукових досліджень з проблематики інтеграційних процесів слід виважено поставитися до інтерпретації поняття «інтеграційне об'єднання», що не завжди визначається існуванням органів наднаціональної і національної влади та розподілом між ними певних

повноважень. Врахування положень таких інтеграційних теорій, як федералізм, функціоналізм, міждержавний підхід, інституціоналізм та інших стане в допомозі досліднику при визначенні характеру угруповань, обґрунтуванні проблеми наднаціональності в ЄС, а також особливостей підходу політичних еліт і громадськості європейських країн до процесу будівництва об'єднаної Європи.

Список джерел:

1. Білорус О. Г. Глобальні трансформації і стратегії розвитку. К.: Науковий світ, 1998. 160 с.
2. Бугров Р.В. Интеграция в теории международных отношений: обзор современных подходов. М.: Международные отношения, 2005. 190 с.
3. Вербицкий В. Исследование процессов интеграции в работах западных ученых-экономистов. *Вопросы общественных наук. Республиканский межведомственный научный сборник*. Вып. 83. К.: Лыбидь, 1990. С. 93-107.
4. Грицяк І. Право та інституції Європейського Союзу. К.: К.І.С., 2004. 260 с.
5. Гоці С. Урядування в Об'єднаній Європі. Пер. з італ. К. Тищенко. К.: К.І.С., 2003. 286 с.
6. Копійка В.В., Шинкаренко Т.І. Європейський Союз: заснування і етапи становлення. К.: Видавничий Дім «Ін Юре», 2001. 448 с.
7. Лагутина М.Л. Интеграция как инструмент глобальной регионализации. Политические науки и регионоведение. 2015. № 3. С. 9–17. <https://cyberleninka.ru/article/n/integratsiya-kak-instrument-globalnoy-regionalizatsii/viewer> (дата обращения: 2.08.2022).
8. Лук'яненко Д. Г. Міжнародна економічна інтеграція. К.: Науковий світ, 1996. 214 с.
9. Монне Ж. Реальность и политика. Мемуары. Пер. с фр. В. Божовича. М.: Московская школа политических исследований, 2001. 664 с.
10. Мусис Н. Усе про спільні політики Європейського Союзу. Пер. з англ. К.: К.І.С., 2005. 466 с.
11. Овчаренко Н.Е. Модели современных интеграционных процессов. URL: <http://www.xserver.ru/user/msipr/> (дата обращения: 2.08.2022).
12. Стрежнева М., Богатуров А.Д., Воскресенский А.Д. Интеграция и вовлечение как инструменты глобального управления. *Современная мировая политика: прикладной анализ*. М.: Аспект Пресс, 2009. С. 537–553.
13. Теорії європейської економічної інтеграції. URL: https://pidru4niki.com/1376102557882/ekonomika/teoriya_yevropeyskoyi_ekonomichnoyi_integratsiyi (дата звернення: 2.08.2022).

14. Тоді Ф. Нарис історії Європейського Союзу. Пер. з англ. М. Марченко. К.: К.І.С., 2001. 142 с.
15. Шемятенков В.Г. Европейская интеграция. М.: Международные отношения, 2003. 400 с.
16. Ямпольська Л.М. До питання дефініції явища «інтеграція» та розвитку зарубіжних інтеграційних теорій другої половини ХХ ст. *Методичний вісник історичного факультету*. 2008. № 7. Х.: Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна. С. 94–102.
17. Ямпольська Л.М. Розвиток інтеграційних теорій у зарубіжній історіографії другої половини ХХ – початку ХХІ ст. *Гуржіївські історичні читання: Збірник наукових праць*; ред. кол: В.А. Смолій, О.І. Гуржій, А.Г. Морозов та ін. Черкаси: Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького, 2012. Вип. 5. С. 50–53.
18. Armstrong K., Bulmer S. *The Governance of the Single European Market*. Manchester: Shutton Press, 1998. 185 p.
19. Balassa B. *The Theory of Economic Integration*. Ed. by R. D. Irwin. Homewood, 1961. 216 p.
20. Dergach A., Kibik O., Skrypnyk S., Antokhiv-Skolozdra O., Yampolska L., Vlasenko Yu. Formation of a Favorable Investment Climate (Britain after Brexit and Others). *Ad Alta: Journal of Interdisciplinary Research*. Hradec Kralove: Magnanimitas. 2021. Vol. 11. Issue 2. Special Issue XXII. P. 107–111. URL: http://www.magnanimitas.cz/ADALTA/110222/papers/A_19.pdf (date of access: 2.08.2022).
21. Churchill Winston. Speech Delivered at the University of Zurich, 19 September 1946. URL: https://rm.coe.int/16806981f3#:~:text=I%20wish%20to%20speak%20about,of%20ancient%20and%20modern%20times_ (date of access: 2.08.2022).
22. *European Integration: Selected Readings*. London: Penguin Books, 1972. 490 p.
23. Haas E. *The Uniting of Europe: Political, Social and Economic Forces 1950 – 1957*. Stanford, 1968. 225 p.
24. Hartog E. *European Economic Integration: Realistic Conception*. London: Granta books, 1953. 152 p.
25. Hoffmann S. Europe's Identity Crisis Revisited. *Daedalus*. 1994. Spring. Vol. 123. № 2. P. 1–23.
26. Hoffmann S. The European Community and 1992. *Foreign Affairs*. 1989. Vol. 68. № 4. P. 28–47.
27. Mitrany D. *Working Peace System*. Chicago: St. Martin's Press, 1966. 164 p.
28. Rippon G., Mayhew C., Harlech P. *Europe: the Case for Going in*. London: Fabian Society, 1971. 226 p.